

REHABİLİTASYON HEMŞİRELİĞİNDE HAYVAN DESTEKLİ UYGULAMALAR

ANIMAL-ASSISTED INTERVENTION IN REHABILITATION NURSING

Seçil Beyece İncazlı¹ Serap Özer² Yasemin Yıldırım²

¹İzmir İli Güney Bölgesi Kamu Hastaneleri Birliği Genel Sekreterliği, Sağlık Bakım Hizmetleri Koordinatörlüğü
²Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi, İç Hastalıkları Hemşireliği Anabilim Dalı, İzmir

Yazışma Adresi:

Seçil Beyece İncazlı
123/11 Sok. Poligon Mah. Karabağlar 35170
İzmir – Türkiye

E posta: secilbeyece@gmail.com

Kabul Tarihi: 02 Mart 2016

DOI: 10.5505/bsbd.2016.98700

Balikesir Sağlık Bilimleri Dergisi

ISSN: 2146-9601

e-ISSN: 2147-2238

bsbd@balikesir.edu.tr

www.bau-sbdergisi.com

ÖZET

Rehabilitasyon hemşireliği; kronik bir hastalığı olup, uzun süre bakım ve tedaviye gereksinim duyan hastaların öz-bakımını arttırmaya, bozulan fonksiyonlarını düzeltmeye ve yaşam kalitesini arttırmaya yönelik girişimleri hedefleyen bir hemşirelik alanıdır. Hayvan destekli uygulamalar; rehabilitasyon hemşireliği sürecinde belirtilen hedeflere ulaşmak, tedavi ve bakımı kolaylaştırmak için kullanılan, önemli yararları olan bir müdahale programı olarak tanımlanmaktadır. Temel prensibi, insan ve hayvan etkileşiminin sağladığı biyolojik-fiziksel-kimyasal değişimlerle ortaya çıkan psikosomatik etkilere dayanmaktadır. Hayvan beslemek ya da hayvanlarla birlikte olmak, bu etkilerin ortaya çıkmasını sağlayarak mental, sosyal ve fiziksel sağlığın iyileştirilmesinde önemli rol oynamaktadır. Bu uygulamaların yararlarının ortaya çıkması için veteriner, halk sağlığı uzmanı, fizik tedavi ve rehabilitasyon uzmanı, fizyoterapist, diğer deneyimli terapist ve hemşire gibi profesyonellerden oluşan multidisipliner bir ekip çalışması gerekmektedir.

Bu makalede, hayvan destekli uygulamaların etki mekanizmaları ve yararları ile ilgili bilgilere yer verilmiş olup, özellikle rehabilitasyon hemşireliği alanındaki kullanımına vurgu yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Rehabilitasyon, hemşirelik, hayvan destekli uygulama

SUMMARY

Rehabilitation nursing is a nursing field that targeting the initiatives about improving selfcare, correcting the impaired functions and increasing the quality of living of patients that have a chronic disease and need long term care. Animal-assisted interventions are defined as an intervention program that used to simplify treatment and care and it has significant benefits in achieving the objectives referred in the rehabilitation nursing process. Its basic principle is based on biological-physical-chemical changes resulting psychosomatic effects provided by the human and animal interaction. Having an animal or being with animals, allows the emergence of these effects and plays an important role in improving mental, social and physical health. For the emergence of the benefits of these practices multidisciplinary teams that consist of veterinarians, public health specialists, physiotherapy and rehabilitation specialists, other therapists and experienced professionals should work together.

In this article, information has been given about the mechanism of action and benefits of animal assisted interventions and particularly the use of these mechanism in rehabilitation nursing field has been emphasized.

Keywords: Rehabilitation, nursing, animal-assisted intervention

GİRİŞ

Rehabilitasyon hemşireliği, özerk mesleki bilgi gerektiren ve günümüzde gittikçe önem kazanan bir hemşirelik alanıdır. Birçok hemşirelik modelinin ana teması olan bütüncül yaklaşım ve hastanın bağımsızlığını destekleme, rehabilitasyon hemşireliğinin de temelini oluşturmaktadır¹. Avustralya Rehabilitasyon Hemşireleri Derneği (ARNA) rehabilitasyon hemşireliğinin hedeflerini; öz-bakımı artırma, bozulan fonksiyonları düzeltme ve yaşam kalitesini artırma olarak tanımlamaktadır². Dünya genelinde son 30 yıldır özellikle rehabilitasyon gereksinimi olan hastaların tedavi ve bakım sürecinde

giderek artan bir oranda kullanılmakta olan hayvan destekli uygulamalar (HDU), rehabilitasyon hemşireliğinin belirtilen hedeflerine ulaşmasında büyük katkı sağlayan yeni uygulamalardandır. Günümüzde birçok ülkede hemşirelerin uyguladığı masaj gibi tamamlayıcı ve nonfarmakolojik tedavi uygulamalarından biri haline gelen HDU, 2004 yılından bu yana da Hemşirelik Girişimleri Sınıflandırması'nda (NIC) yer almaktadır^{3,4}.

Konu ile ilgili literatürler incelendiğinde; ev hayvanlarının tedavi ve bakım sürecinde kullanımının etkinliğini kanıtlayan çok sayıda çalışmaya rastlanmaktadır^{5,6,7,8,9,10,11,12,13,14}. Özellikle yaşlılarda ve demans

hastalarında, bunun dışında pek çok kronik durumun tedavisi ve rehabilitasyonunda da uygulanan HDU' da köpek, at ve yunus gibi hayvanlar, en çok tercih edilen hayvan türleridir^{15,16,17}. Hayvan destekli uygulamalar, hastanın katılımı ve isteği ile uygulandığında birçok hastalık grubunda yararlı etkiler oluşturmalarının yanı sıra güvenli ve maliyet etkin de bir yaklaşım olmaktadır¹⁸. Veteriner hekim, halk sağlığı uzmanı ve hemşirenin önemli ekip üyeleri olduğu ve multidisipliner bir çalışma gerektiren HDU' da; öncelikle ayrıntılı bilgiye sahip olunmalıdır¹⁹. Özellikle uygulamalara başlama ve uygulamaları sürdürme aşamalarında kontrendike olan durumlara dikkat edilmesi, oluşabilecek potansiyel risklerin farkında olunması ve gereken önlemlerin alınması, uygulama sürecinde de var olan rehberlerin kullanılması rehabilitasyon hemşireliği açısından oldukça önemlidir. Ayrıca rehabilitasyon hemşirelerinin konu ile ilgili literatüre katkı sağlayacak çalışmalarda da rol alması önem taşımaktadır^{4,20}.

Hayvan destekli uygulamalar ve rehabilitasyon hemşireliği sürecindeki kullanımına ilişkin bilgileri derlediğimiz bu makalede; öncelikle tarihsel süreçte HDU' a ve ilişkili kuramlara değinilmiştir. Daha sonra uygulamaların etki mekanizmaları ve yararları vurgulanarak rehabilitasyon hemşireliğinin bu uygulama sürecindeki sorumlulukları tartışılmıştır.

TANIM

Hayvan destekli uygulamalar, insan ve hayvan etkileşiminden yararlanarak, fizyolojik ve psikolojik mekanizmaları harekete geçiren, metabolizmada sağlığı olumlu yönde geliştiren değişiklikleri başlatan yardımcı uygulamalardır¹⁷. Sağlık, eğitim profesyonelleri ve insana hizmet eden diğer profesyoneller tarafından uygulanan hedef odaklı, planlı ve yapılandırılmış terapötik yaklaşımlardır²¹.

TARİHSEL SÜREÇTE HAYVAN DESTEKLİ UYGULAMALAR

Mağara resimlerinden elde edilen birçok çizimde hayvan ve insan figürlerinin bir arada bulunması, yazılı tarih öncesinden bu yana insanların hayvanlarla etkileşim içinde olduğunun önemli bir kanıtı olarak karşımıza çıkmaktadır. Eski uygarlıklardan Mısır'da öldükten sonra tekrar beraber olabileceklerini düşündükleri için ölen kişi ile kedi gibi evcil hayvanların gömüldüğü ve bu hayvanların resimlerinin mezar taşlarına çizildiği görülmektedir²².

İnsan ve hayvan ilişkisinin tarihsel geçmişinde önemli yeri olan "Animistik İnanç Sistemi", ruhun sadece insanlarda olmadığını, doğada insan ruhuna benzeyen ruhlar olduğunu, hatta cansız varlıkların da ruhu olduğunu kabul eden bakış açısına sahip bir sistemdir. Animistik İnanç

Sistemlerinin yaygın olduğu avcı ve toplayıcı toplumlarda, malign ruhsal sorunların kızgın hayvan ruhları nedeni ile oluştuğuna inanılmaktaydı. Bunu önlemek için de ölü ya da diri bütün hayvanlara, büyük bir saygı ile davranılmaktaydı^{20,23}.

Yunan Mitolojisi'nde tıbbın ve sağlığın tanrısı olarak kabul edilen Asklepios döneminde de tedavi süreçlerinde köpek ve yılanlar merkezde yer almıştır. Hasta ve yaralıların uykularında tanrı tarafından bazen insan, çoğu zaman ise yılan ya da köpek görünümünde ziyaret edildiğine ve şifa dağıtıldığına dair bir inanç bulunmaktaydı²⁴.

"Aydınlanma Çağı" olarak bilinen 17. yüzyılın başlarında hayvanlar çocukların ve zihinsel engelli bireylerin sosyalleşmesini sağlamak amacı ile kullanılmaya başlanmıştır^{20,23}. Tedavide hayvanların kullanımını gösteren ilk çalışmalar 1792'de İngiltere'de ruhsal bozukluğu olan hastaların davranışlarını iyileştirmek için çiftlik hayvanlarının kullanıldığı York Retreat'te yapılmıştır²⁵. 1800'lü yıllarda ise; hemşirelik mesleğinin temel yapıtaşlarından olan Florence Nightingale refakatçi hayvanların bakım ve tedavideki önemini "özellikle kronik hastalıkların tedavi sürecinde küçük bir ev hayvanı, hastalar için mükemmel bir arkadaşdır" şeklinde belirtmiştir²⁶.

HAYVAN DESTEKLİ UYGULAMALARIN İLİŞKİLİ OLDUĞU KAVRAM VE KURAMLAR

Hayvan destekli uygulamaların insan sağlığı üzerindeki iyileştirici etkileri, temelinde bazı kavram ve kuramlarla ilişkilendirilerek açıklanmaktadır. Biyofili hipotezi, öğrenme kuramı, psikoanalitik kuram, bağlanma kuramı ve yeşil terapi bunlardan başlıcalarıdır^{24,27,28}.

Biyofili Hipotezi

Biyofili hipotezi insan benliği ve diğer yaşayan sistemler arasında içgüdüsel bir bağ olduğunu öne sürmektedir. Bu hipotez, Edward O. Wilson'ın Biophilia adlı kitabıyla gündeme gelmiştir. Biyofili, yaşama ve yaşayan sistemlere karşı duyulan sevgidir. Bu hipotez, insanların neden ev hayvanları beslediklerini, bitki yetiştirdiklerini, hayvanat bahçelerini ziyaret ettiklerini, yeşille ve doğal yaşamla iç içe olmaktan hoşlandıklarını, bazen tehlikedeki bir canlıyı kurtarmak için kendi hayatlarını tehlikeye attıklarını da açıklamaktadır. Doğal yaşama olan sevgisi insanı ayakta tutmaktadır²⁹.

Öğrenme Kuramı

Terapötik anlamda hayvanların kullanımının, anti-anksiyolitik faydaları olduğu belirtilmektedir. Bu kurama göre, kişinin kendi irade ve isteği ile gerçekleştirilen, zevk aldığı bir aktivitenin öğrenme yolu ile tekrarlanma olasılığı yüksektir. Ağrı, sağlık kontrolüne gitme gibi hoşnutsuzluk ve anksiyeteye neden olabilecek davranışlar

ise, o aktivitenin bir daha ortaya çıkma olasılığını azaltmakta ve kişi bu aktivitenin tekrarından kaçınmaktadır^{27,28}.

Psikoanalitik Kuram

Bu kuram, bireylerin açıklamakta zorlandığı düşünce, duygu, motivasyon, çatışma gibi durum ya da olayları gerçek veya hayali hayvanlara yansıtarak dile getirebildiklerini varsaymaktadır²⁸.

Bağlanma Kuramı

John Bowlby (1969) ve annesi Mary Ainsworth (1979) tarafından geliştirilen ve öncelikle annenin bağlanma objesi olarak belirtildiği bu kuramda daha sonraları baba, büyük kardeş, büyükanne/büyükbaba ve bakım vericiler gibi farklı bağlanma objeleri çalışılmıştır. İnsan-hayvan arasındaki bağı inceleyen araştırmacılar hayvanların özellikle çocuklar için bazen güven ve sakinlik veren bir bağlanma objesi olabildiğini belirtmektedir²⁴.

Yeşil Terapi

Yeşil terapi kavramı; terapötik bahçecilik, hayvan destekli terapi, tarım, egzersiz gibi birçok uygulamayı içeren karmaşık bir yöntemdir. Bu modelde insanlar günlük stresten bitkiler ve hayvanlar ile meşgul olarak kurtulmaya çalışmakta ve böylece yaşam kaliteleri iyileşmektedir. "Tarımda Yeşil Bakım (Green Care in Agriculture)" birçok Avrupa ülkesinde sektör olma yolunda hızla ilerlemektedir. Ülkemizde ise; henüz sektörleşme yolunda çok büyük ilerleme kaydedilmemiştir^{30,31}.

HAYVAN DESTEKLİ UYGULAMALARIN ETKİ MEKANİZMALARI

Uygulamaların temelini; hayvanların insanlarda yanıt oluşturan ve böylece iyi olmalarını sağlayan bazı mekanizmaları tetikleyen çeşitli kimyasal reaksiyonları başlatmaları oluşturmaktadır¹⁷. Aşağıda açıklamaları verilen bu etki mekanizmaları; affektif-duygusal mekanizma, psikolojik uyarı, oyun mekanizması, psikosomatik ve fiziksel mekanizmalardır.

Affektif-Duygusal Mekanizma

İnsanlar ve hayvanlar arasındaki sakinleştirici ilişkinin; stres hormonları olarak bilinen adrenal ve diğer kortikosteroid hormonların salınmasını uyararak; arteriyel kan basıncını, nabız ve solunum hızını azalttığı gösterilmiştir. Glikokortikoid hormonların nörofizyolojik stimülasyon yolu ile immunodepresif etki oluşturduğu ve kronik enfektif hastalıklarda anahtar rol oynadığı bilinmektedir^{20,32}.

Psikolojik Uyarı

Bireyin bir hayvanın varlığını hissetmesinin, bir diğer etki mekanizması olan psikolojik uyarıyı sağladığı

belirtilmektedir. Bu uyarı, özellikle psikosomatik sorunların çözümünde yarar sağlamaktadır. Ayrıca bir hayvanın bakımı ile ilgilenmek bireyin kendi problemlerinden uzaklaşmasına neden olmakta ve diğer bireyler ile de iletişim kurmaya yönlendirmektedir^{32,33}.

Oyun Mekanizması

Birey bir hayvan ile oynadığında ya da bir hayvanın davranışına güldüğünde savunma mekanizmaları ve iyileşme potansiyeli artmaktadır. Aynı zamanda oyun en iyi egzersiz olarak bireyin aktivitesini de arttırmaktadır³⁴.

Psikosomatik Mekanizmalar

Günümüzde insan psikolojisinin sağlığı etkilediğine yönelik kanıtlarda artış söz konusudur. Çok sayıda fiziksel hastalığın temelinde bir takım psikolojik bileşenlerin olduğu belirtilmektedir. Hayvan destekli uygulamalarda kullanılan etkili, duygusal psikolojik uyarılar ve oyunlar çeşitli psikosomatik etkiler oluşturmaktadır^{20,32}.

Fiziksel Mekanizma

Uygulamaların fiziksel bileşeni tartışmasız çok önemlidir. Hipoterapi (terapötik at binme), yunuslarla su oyunları, köpeklerle gezinti bu mekanizmaya örnek olarak verilebilmektedir³².

HAYVAN DESTEKLİ UYGULAMALARIN KULLANIM ALANLARI

Geçmişten günümüze kadar hayvanların terapötik amaçlı kullanımı; daha çok toplum içinde fiziksel ve mental yetersizliği, adaptasyon sorunu, kronik hastalığı, madde bağımlılığı olan ya da uzun dönem sosyal destek yetersizliği nedeniyle yalnızlık duygusu yaşayan bireylerde olmuştur³⁴. Rehabilitasyon hemşireliği perspektifinden bakıldığında; HDU'ın Alzheimer, demans, inme, arterial hipertansiyon, kardiyopati, depresyon, kas-sinir sistemi hastalıkları, motor bozukluklar gibi rehabilitasyon gerektiren birçok alanda kullanıldığı görülmektedir^{4,11,17,35,36,37,38,39}.

HAYVAN DESTEKLİ UYGULAMALARIN YARARLARI

Yapılan çalışmaların sonuçları HDU'ın; anti-anksiyolitik etkisi ile birlikte kalp hızı, kan basıncı gibi hemodinamik parametreleri düzelttiğini ve nöro-hormonal aktiviteyi arttırdığını, ağrıyı, ruhsal durumu iyileştirdiğini ve diğer stres bulgularını azalttığını göstermektedir^{36,39,40,41,42}. Bunların dışında HDU; depresif semptomları olan hastalarda duygu durumunu iyileştirmekte, oksitosin aktivasyonu yolu ile agresyonu azaltmakta, empati ve öğrenmeyi arttırmaktadır^{35,36,37}. Psikiyatrik sorunu olanlarda öz yeterlilik düzeyini ve yaşam kalitesini arttırdığı belirtilen uygulamalar; Alzheimer hastalarında da anksiyeteyi ve üzüntü halini azaltmakta, olumlu duyguları ve motor aktiviteyi arttırmaktadır^{8,12}. Ayrıca,

ileri yaştaki uzun dönem bakım hastalarında yalnızlık duygusunu azaltan, elektrokonvülsif tedavi uygulanan psikiyatri hastalarında tedaviye bağlı korkuyu azaltan HDU, demansı olan yaşlılarda ajite davranışları azaltmakta ve sosyal ilişkileri geliştirmektedir^{7,10,13,14,43}. İnmeli hastalar üzerinde yapılan çalışma sonuçlarına göre ise; hiperakut trombolizis ile ilgili klinik yarar ve iyileşmeyi hızlandırmakta, afazik hastalarda da sözel ve sözel olmayan iletişimi uyardır^{10,11}. Hayvan destekli uygulamalarda en çok tercih edilen tür olan köpekler ile yapılan bir çalışmada; köpekler ile olan yakın etkileşimin nörokimyasallarda bir artışa yol açarak davranışsal ve psikolojik semptomları olan hastalıklarda semptomların iyileşmesinde faydalı olabildiği ifade edilmektedir⁴⁴. Yapılan diğer bir çalışmada ise; köpeklerle yaşayan Alzheimerlı hastalarda agresyon ve ajitasyonun azaldığı, sosyal davranışların arttığı gözlemlenmiştir¹⁴. Alzheimer hastalarının bulunduğu bakım merkezlerinde yemekhane ünitesine yerleştirilen akvaryumların, yemek yeme isteğini arttırdığı ve kilo alımını sağladığı da belirtilmektedir³⁸. Benzer şekilde oyuncak-robot hayvanların da demanslı bireyleri mutlu ettiği ve ilgilerini çektiği gösterilmektedir^{18,45}.

REHABİLİTASYON HEMŞİRELİĞİNİN UYGULAMALARDAKİ ROL VE SORUMLULUKLARI

Rehabilitasyon hemşireliğinin HDU' daki en önemli sorumluluklarının başında kişilerarası ilişkilerini geliştirmesi yer almaktadır. Bu bağlamda; ekipte yer alan sağlık bakım profesyonellerinin, hayvan bakıcısı ve sosyal hizmet uzmanının uygulamalar sırasında karşılaşabilecek tüm durumları kapsayan farklı senaryoları oluşturarak, iletişim becerilerini geliştirici ön çalışma yapmaları önerilmektedir. Daha sonra hazırlık çalışmaları sürdürülmelidir. Hazırlık çalışmaları kapsamında; tüm ekip üyelerinin planlanan uygulama programından haberdar olmaları ve programın tanıtımının yapılması gerekmektedir. Tüm olasılıkların, acil durumların ve uygulamayı sonlandırma kriterlerinin de içinde bulunduğu ayrıntılı bir program uygulama öncesinde hazırlanmalıdır. Ekip üyelerinin; HDU'ın temelinde yatan kavram ve kuramları, beden dilini, stres belirtilerini, sakinleşme tekniklerini bilmesi ve birey/çevre/durum değerlendirmesini yapabilme yeterliliğine sahip olması önemlidir. Hayvan destekli uygulamaların gerçekleştirilmemesi gereken durumları ve riskleri (zoonotik hastalıklar gibi) bilme konusunda da yeterlilik gerekmektedir. Ayrıca, tüm ekip üyeleri alanlarında eğitilmiş olmalı, uygulama öncesi tüm bilgileri ve uygulamanın amaçlarını içeren ayrıntılı bir rehber hazırlanmalıdır. Uygulama için hastadan yazılı onam alınmalıdır. Hastanın alerji, immunosüpresyon gibi sağlık

sorunlarının olmadığı kesinleştirilmelidir. Yoğun bakım, diyaliz merkezi, yeni doğan ünitesi gibi enfeksiyon riski yüksek birimlere hayvanların girişi engellenmelidir^{46,47,48}. Hayvan destekli uygulamaların planlanması ve güvenli bir şekilde gerçekleştirilmesi aşağıdaki adımlar doğrultusunda olmalıdır:

1. El Hijyeni Uygulamaları

- Hasta, hayvan bakıcısı ve sağlık profesyonellerinin hayvanla her temasından önce ve sonra tekniğine uygun olarak el yıkaması sağlanmalıdır.
- Hayvan bakıcıları yanlarında alkol bazlı el dezenfektanlarını bulundurmalı ve hayvanla temas eden herkese kullanımını önermelidir.
- Hayvan bakıcıları bireysel el hijyeni uygulamasını öğrenmede sağlık profesyonellerinden destek almalıdır.

2. Uygun Hayvanların Belirlenmesi

- Cinsiyet, özellik ve cins bakımından uygun hayvanlar belirlenmelidir. Örneğin küçük kafes hayvanları yaşlı bakım üniteleri için önerilmemektedir.
- Hastaya ait ev içi evcil hayvan olması durumunda seçilecek hayvanın uygunluğu sağlanmalıdır.
- En az altı ay hasta ziyaretine devam edebilecek nitelikte bir hayvan belirlenmelidir.
- Terapi amaçlı seçilecek hayvanın erişkin olması (kedi için en az bir, köpek için ideal olarak 2 yaş) önerilmektedir.
- Hayvanların yabancılara, ani sese, kalabalığa, diğer hayvanlara ve bakıcısının komutlarına tepkisi belirlenmelidir.
- Her hayvanın üç yılda bir yeniden değerlendirilmesi ve ona göre sertifikalanması önerilmektedir.

3. Hayvanların Sağlık Kontrolünden Geçirilmesi

- Hayvanlar aşılanmalı ve her hayvan yılda iki kez veteriner hekim kontrolünden geçirilmeli ve zoonotik hastalıklar açısından taranmalıdır.

4. Hayvanlar İçin Uygun Beslenmenin Sağlanması

- Son üç ay içinde hayvanların çığ ya da kurutulmuş gıda ile beslenip beslenmediği belirlenmelidir.

5. Hayvanların Uygulamaya Hazırlanması

- Hayvanların temel gereksinimleri uygulama öncesi karşılanmalıdır.

- b. Hayvan uygulama için temiz ve bakımlı görünmelidir.
- c. Hayvan için sık sık tuvalet molası verilmelidir.
- d. Uygulama sürecinde hayvanın sessiz sakin bir ortamda dinlenmesi sağlanmalıdır.
- e. Hayvanın her zaman suya ulaşımı sağlanmalı ve her ziyarette hayvan ile aynı birey ilgilenmelidir.

6. Uygun Ziyaret Yerinin Belirlenmesi

- a. Sağlık profesyonelleri hayvan ile etkileşim için en uygun yeri belirlemelidir.

7. Çevresel temizlik

- a. Uygulama sonrası çevre uygun dezenfektan ile temizlenmelidir^{46,47,48,49}.

SONUÇ

Hayvan destekli uygulamalar; hemşirelik bakımının ön planda olduğu rehabilitasyon, palyatif bakım, psikiyatri, pediatri, geriyatri gibi birçok alanda önemli yararlar sağladığı kanıtlanan ve uygulanması önerilen tamamlayıcı tıp uygulamalarındandır. Bu yaklaşımın uygulanması, hemşirelik mesleği için hastaya tıbbi tedaviden farklı yollarla yarar sağlamada alternatif bir seçenek olmaktadır. Yurt dışında bir kısmı üniversitelerde olmak üzere hemşirelik bölümleri bünyesinde olan HDU ile ilgili merkezler bulunmakta ve konu ile ilgili sertifika programları düzenlenmektedir^{50,51,52,53}. Ülkemizde ise; bu alanda derleme çalışmalar yayınlanmış olmasına karşın yayınlanmış herhangi bir araştırma bulunmamaktadır^{15,17,20}. Yaşlı nüfusun giderek arttığı ülkemiz için de HDU'nun yaygınlaştırılmasının; özellikle rehabilitasyon gereksinimi olan hastaların sağlığının korunmasına, iyileştirilmesine ve yaşam kalitesinin artırılmasına yönelik büyük katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

1. Jester R: Advancing practice in rehabilitation nursing, 1. Baskı, s.12- 24, Blackwell Publishing, USA (2007).
2. Australasian Rehabilitation Nurses' Association. Web adresi: http://www.arna.com.au/ARNA/Documents/ARNA_Undergraduate_Nursing_Curricula_Position_Statement.pdf Erişim tarihi: 30.06.2015.
3. Nursing Interventions Classification (NIC) (4th ed.), 2004. Web adresi: <http://www.seapaonline.org/uploads/documentacion/Metodologia%20C3%ADa%20Enfermera/labeldefinitions-NIC.pdf> Erişim Tarihi: 30.06.2015.
4. Matuszek S. Animal-Facilitated Therapy in various patient populations. *Holistic Nursing Practice*. 2010; 24(4): 187–203.
5. Cherniack EP and Cherniack AR. The benefit of pets and animal-assisted therapy to the health of older individuals. *Current Gerontology and Geriatrics Research*. 2014. doi:10.1037/0096-3445.134.2.258
6. Laun L. Benefits of pet therapy in dementia. *Home Health Nurse*. 2003; 21(1): 49-52.
7. Banks MR and Banks WA. The effects of animal-assisted therapy on loneliness in an elderly population in long-term care facilities. *Journal of Gerontology: Medical Sciences*. 2002; 57A(7): 428–432.
8. Berget B, Ekeberg Q and Braastad BO. Animal-assisted therapy with farm animals for persons with psychiatric disorders: effects on self-efficacy, coping ability and quality of life, a randomized controlled trial. *Clinical Practice and Epidemiology in Mental Health*. 2008; 4(9): 1-7.
9. Cramer SC. (2003). Clinical issues in animal models of stroke and rehabilitation. *ILAR Journal*. 2003; 44(2): 83- 84.
10. Filan SL and Liewellyn-Jones RH. (2006). Animal-assisted therapy for dementia: a review of the literatüre. *International Psychogeriatrics*. 2006; 18(4):597– 611.
11. LaFrance C, Garcia LJ and Labreche J. The effect of a therapy dog on the communication skills of an adult with aphasia. *Journal of Communication Disorders*. 2007; 40:215–224.
12. Mossello E, Ridolfi A, Mello A M. et al. Animal-assisted activity and emotional status of patients with Alzheimer's disease in day care. *International Psychogeriatrics*. 2011; 23(6): 899– 905.
13. Motomura N, Yagi T. and Ohyama H. Animal assisted therapy for people with dementia. *Psychogeriatrics*. 2004; 4: 40–42.
14. Richeson NE. Effects of animal-assisted therapy on agitated behaviors and social interactions of older adults with dementia. *American Journal of Alzheimer's Disease and Other Dementias*. 2012; 18: 353.
15. Cevizci S, Sen HM, Güneş F, Karaahmet E. Animal assisted therapy and activities in Alzheimer's disease, "Zerr I.(eds):Mental and behavioural disorders and diseases of the nervous system "understanding alzheimer's disease,1. Baskı" kitabında s. 303-325, InTech Publisher (2013). doi: 10.5772/54504.
16. Elliot SM. The psychological benefits of animal assisted therapy on elderly nursing home patients. *Honors Research Projects*. 2015: 59. Web adresi: http://ideaexchange.uakron.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1116&context=honors_research_projects Erişim tarihi: 18.01.2016.
17. Cevizci S, Erginöz E ve Baltaş Z. İnsan sağlığının iyileştirilmesine yönelik hayvan destekli tedaviler. *TAF Preventive Medicine Bulletin*. 2009; 8(3): 263-272.
18. Palley LS, O'Rourke PP and Niemi SM. Mainstreaming animal-assisted therapy. *ILAR Journal* 2010; 51(3): 199- 206.
19. Morrison ML. Health benefits of animal-assisted interventions. *Complementary Health Practice Review*. 2007;12 (1): 51– 62.
20. Karayağız Muslu G ve Conk Z. Hayvan destekli uygulamalar ve çocuklarda kullanımı. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Dergisi*. 2011; 4 (2): 83-88.
21. Jegatheesan B. The IAHAIO definitions for animal assisted intervention and animal assisted activity and quidelines for wellness of animals involved final report-2013. Web adresi: <http://www.iahaio.org/new/fileuploads/8000IAHAIO%20WHITE%20PAPER%20TASK%20FORCE%20-%20FINAL%20REPORT%20-%20070714.pdf> Erişim tarihi: 01.07.2015.
22. Yılmaz C ve Ersoy N. Kronik ve kritik hasta ile hayvan etkileşimi. *Lokman Hekim Journal*. 2014, 5: 34- 35.
23. Serpell JA. Animal-assisted interventions in historical perspective, "Fine AH (eds) Handbook on animal assisted therapy: theoretical foundations and guidelines for practice, 3. Baskı kitabında", s.17– 32 Academic Press, New York (2010).
24. Fine AH. Handbook on Animal-Assisted Therapy Theoretical Foundations and Guidelines for Practice, 2. baskı, s. 8- 9, 207- 213, Elsevier, USA (2006).
25. Macauley BL. Animal-assisted therapy for persons with aphasia: a pilot study. *Journal of Rehabilitation Research & Development*. 2006; 43(3): 357– 366.

26. Ormerod EJ, Edney ATB, Foster SJ, Whyham MC. Therapeutic applications of the human companion animal bond. *Veterinary Record*. 2005; 157: 689- 691.
27. Braastad BO and Berget B. Theoretical frameworks for animal-assisted interventions. Department of animal and aquacultural sciences. Web adresi: http://www.umb.no/statisk/greencare/meetings/abstracts_presentations/costwg1braastadtheoretical_frameworks.pdf Erişim tarihi: 30.06.2015.
28. Kruger KA, Serpell JA. Animal-assisted interventions in mental health: definitions and theoretical foundations-2010. Web adresi: <https://lemosandcrane.co.uk/resources/Handbook%20on%20AnimalAssisted%20Therapy%20-%20Animal-Assisted%20Intervention%20in%20mental%20Health.pdf> Erişim tarihi: 10.07.2015.
29. Akımlar-Teoriler- Dönemler- İdeolojiler ve Kültürel Bilgiler. <http://toplumsalbilinc.org/forum/index.php?action=dlattach;topic=18191.0;attach=4232> (Erişim Tarihi: 30.06.2015)
30. Berget B and Ihlebæk C. Animal- assisted interventions; effects on human mental health - a theoretical framework-2011. Web adresi: www.intechopen.com Erişim tarihi: 29.06.2015.
31. On dokuzuncu Anadolu psikiyatri günleri kongre kitabı-2010 Web adresi: <http://www.psikiyatri.org.tr/uploadFiles/eventFile/211201291453-20-apg.pdf> Erişim tarihi: 30.06.2015.
32. Ballarini G. Pet therapy animals in human therapy. *Conference Report Acta Bio Medica*. 2003; 74: 97- 100.
33. Moretti F, De Ronchi D, Bernabei V, Marchetti L, Ferrari B. Pet therapy in elderly patients with mental illness. *Psychogeriatrics*. 2011; 11(2), 125- 129.
34. Odendaal JSJ. Animal-assisted therapy, magic or medicine? *Journal of Psychosomatic Research*. 2000; 49: 275- 280.
35. Antoniolli C, Reveley MA. Randomised controlled trial of animal facilitated therapy with dolphins in the treatment of depression. *BMJ*. 2005; 26 November: 1- 4.
36. Beetz A, Moberg KU, Julius H, Kotschal K. Psychosocial and psychophysiological effects of human-animal interactions: the possible role of oxytocin. *Frontiers in Psychology for Clinical Settings*. 2012; 3: 234.
37. Colombo G, Buono MD, Smania K, Raviola R, De Leo D. Pet therapy and institutionalized elderly: a study on 144 cognitively unimpaired subjects. *Archives of Gerontology and Geriatrics*. 2006; 42: 207- 216.
38. Edwards NE, Back AM. Animal-assisted therapy and nutrition in Alzheimer's disease. *Western Journal of Nursing Research*. 2002; 24(6): 697- 712.
39. Marcus DA, Bernstein CD, Constantin JM, Kunkel FA, Breuer P and Hanlon RB. Impact of animal-assisted therapy for outpatients with fibromyalgia. *Pain Medicine Journal*. 2013; 14(1): 43- 51.
40. Allen K, Shykoff BE and Izzo JL. Pet ownership, but not ACE inhibitor therapy, blunts home blood pressure responses to mental stress. *Hypertension*. 2001; 38: 815-820.
41. Cole KM, Gawlinski A, Steers N, Kotlerman J. Animal-assisted therapy in patients hospitalized with heart failure. *American Journal of Critical Care*. 2007; 16(6): 575- 586.
42. De Mello LR. The effect of the presence of a companion-animal on the physiological changes following the termination of cognitive Stressors. *Psychologic Health*. 1999; 14: 859- 868.
43. Barker SB, Pandurangi AK and Best MA. Effects of animal-assisted therapy on patients' anxiety, fear and depression before ECT. *The Journal of ECT*. 2003; 19(1): 38-44.
44. Adams N. Animal assisted interventions for adolescents with emotional and behavioural Problems- 2009. Web adresi: <http://www.ltw.com.au/docs/Naomi%20Adams%20AAT%20Lit%20Review.pdf> Erişim tarihi: 30.06.2015.
45. Animal Assisted Therapy (Pet Therapy) in Dementia Care. An Australian Government Initiative. Web adresi: http://dbmas.org.au/uploads/resources/Animal_Assisted_Therapy_in_Dementia_Care.pdf Erişim tarihi: 30.06.2015.
46. Animal Assisted Intervention International Standards of Practice-2013. Web adresi: <http://www.animalassistedintervention.org/Portals/11/Standards-of-practice/Animal-Assisted-Intervention-International-Standards-of-Practice-Jan-28-2013.pdf> Erişim tarihi: 30.06.2015.
47. Lefebvre SL, Golab GC, Christensen E, Castrodale L, Aureden K, Bialachowski A. et al. Guidelines for animal-assisted interventions in health care facilities. *Am Journal Infection Control*. 2008; 36(2): 78- 85.
48. Murthy R, Bearman G, Brown S, Bryant K, Chinn R, Hewlett A. et al. Animals in healthcare facilities: recommendations to minimize potential risks. *Infection Control & Hospital Epidemiology*. 2015; March: 1 – 22.
49. Mauk K. Rehabilitation Nursing a Contemporary Approach to Practice. 1. baskı, s. 443- 454, Jones& Barlett Learning, Sudbury MA (2012).
50. School of nursing offers animal-assisted therapy course. Web adresi: <http://uthscsa.edu/opa/issues/new33-31/nursing.htm> Erişim tarihi: 28.06.2015.
51. Institute for Human-Animal Connection Web adresi: <http://www.du.edu/humananimalconnection/> Erişim tarihi: 27.06.2015.
52. Research Center for Human Animal Interaction (ReCHAI) MU College of Veterinary Medicine Web adresi: <http://www.nursing.missouri.edu/faculty/faculty-profiles/johnsonra/index.php> Erişim tarihi: 27.06.2015.
53. Oakland University Center for Human Animal Interventions Web adresi: <http://www.oakland.edu/nursing/continuing-education/animalassistedtherapy/> Erişim tarihi: 26.06.2015.